

Necmettin Erbakan'ın Orta Asya Politikası

Mustafa YILDIZ*

Özet

Bu çalışma, Necmettin Erbakan'ın Orta Asya'ya yönelik politikasını eserleri ve söylemleri üzerinden çözümlenmektedir. Bu makalenin amacı Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri tüm ayrıntıları ile aydınlatmak değildir. Bu bağlamda özellikle Erbakan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri geliştirmede yetersiz kaldığı yönündeki iddialara cevap verilmeye çalışılmaktadır. Bu makale beş alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta Erbakan'ın dış politika yaklaşımı ortaya konulmaktadır. Bu konunun ele alınması Refah Partisi liderinin Orta Asya ülkeleri hakkındaki görüşlerinin ve icraatlarının anlaşılmasına hizmet etmektedir. İkinci olarak dönemler halinde Erbakan'ın muhalefet yıllarında Orta Asya ülkelerine ve bölgesel güçlere karşı geliştirmiş olduğu düşünceler, vermiş olduğu söylemler temelinde çözümlenmeye tabi tutulmaktadır. Bir sonraki aşamada ise Erbakan'ın 1992 yılında Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerine yapmış olduğu ziyaretler üzerinde durulmaktadır. Son olarak Erbakan'ın başbakanlığı döneminde bölgeye yönelik politikaları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Necmettin Erbakan, Orta Asya Politikası, Söylem Analizi, Ziyaretler, D-8 Ülkeleri

Necmettin Erbakan's Central Asia Policy

Abstract

This study analyzes Necmettin Erbakan's policy towards Central Asia through his works and discourses. The purpose of this article is not to reveal the relations between Turkey and the Central Asian Republics in all its details. In this context, it attempts to respond to the claims that Erbakan was unable to develop relations with the Central Asian Turkish Republics. This article consists of five sub-titles. In the first sub-title, Erbakan's foreign policy approach is presented. This serves an opportunity to understand the perceptions and actions of the leader of the Welfare Party towards the Central Asian countries. Secondly, based on his speeches during the years of opposition Erbakan's thoughts about the countries of Central Asia and regional powers are analyzed. In the following part Erbakan's visits to Azerbaijan and the Central Asian countries in 1992 are emphasized. Finally, Erbakan's policies towards the region during his term as prime minister are assessed.

Keywords: Necmettin Erbakan, Central Asia Policy, Discourse Analysis, Visits, D-8 Countries

Giriş

Bu çalışma, Necmettin Erbakan'ın Orta Asya'ya yönelik politikasını eserleri ve söylemleri üzerinden çözümlenmektedir. Bu makalenin amacı Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri tüm ayrıntıları ile aydınlatmak değildir. Buna haddizatında bu çalışma kapsamında imkân da yoktur. Bu bağlamda özellikle Erbakan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri geliştirmede yetersiz kaldığı yönündeki iddialara cevap verilmeye çalışılmaktadır.

Bu makalede Erbakan'ın Orta Asya politikasının ana umdeleri nelerdir? Erbakan'ın muhalefette ve iktidarda olduğu dönemlerde Orta Asya'ya yönelik yaklaşımları farklılık göstermiş midir? Yoksa Erbakan'ın Orta Asya politikasını genel anlamda idealize ettiği

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, E-mektup: mustafa.yildiz@bozok.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3990-6275

İslam birliği odaklı dış politikasının bir parçası olarak değerlendirmek mümkün müdür? sorularına cevap verilmektedir. Esasında Erbakan gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmediği gerekse milletvekili olduğu dönemlerde Orta Asya Cumhuriyetlerine en azından söylem düzeyinde büyük önem vermiştir. Ancak iktidara geldikten sonra İslam birliği anlayışını önceleyen bir yaklaşımla hareket ettiğinden Orta Asya ülkeleriyle ilişkilere gereken önemi göstermemiştir.

Bu makale beş alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta Erbakan'ın dış politika yaklaşımını ortaya konulmaktadır. Bu konunun ele alınması Refah Partisi liderinin Orta Asya ülkeleri hakkındaki görüşlerinin ve icraatlarının anlaşılmasına hizmet etmektedir. İkinci olarak dönemler halinde Erbakan'ın muhalefet yıllarında Orta Asya ülkelerine ve bölgesel güçlere karşı geliştirmiş olduğu düşünceler, vermiş olduğu söylemler temelinde çözümlenmeye tabi tutulmaktadır. Bir sonraki aşamada ise Erbakan'ın 1992 yılında Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerine yapmış olduğu ziyaretler üzerinde durulmaktadır. Son olarak Erbakan'ın başbakanlığı döneminde bölgeye yönelik politikası değerlendirilmektedir.

Yazın ve Yöntem

Mevcut yazında siyasal liderler hakkında birçok biyografi ve otobiyografi bulunmasına rağmen bu şahsiyetlerin dış politika anlayışlarını yansıtan eserlerin yeterliğinden bahsetmek mümkün değildir. Son yıllarda Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit gibi liderlerin Orta Asya politikalarını ele alan bazı çalışmalar yapılmış olsa da Erbakan'ın söz konusu bölge politikası üzerine herhangi bir araştırma mevcut değildir. Söz gelimi Sedef Zeyrekli Yaş'ın kaleme aldığı "Türkiye'nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel'in Rolü"¹ başlıklı çalışma ile Kaan Gaytancıoğlu'nun "Bülent Ecevit'in Orta Asya ve Azerbaycan Politikası: Ne Turancılık Ne Şovenlik Tek Hedef İş Birliği"² başlıklı makalesi mevcut yazındaki yerini almıştır.

Esasında piyasada Erbakan hakkında yazılmış birçok kitap ve makale bulunsa da söz konusu liderin Orta Asya politikası üzerine herhangi bir eser kaleme alınmamıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde söz konusu makale alan yazına ciddi katkı sunan bir eser olma özelliğine sahiptir. Birçok kaynak bu çalışmaya veri temin etmesi bakımından yeri doldurulamaz bir görev ifa etmiştir. Bu çerçevede Erbakan'ın TBMM Genel Kurulu'nda ve parti grup toplantılarında yapmış olduğu konuşmalar, düzenli olarak icra ettiği aylık basın toplantıları, parti seçim bildirgeleri, genel kurul belgeleri ile açık oturum programları ve Orta Asya Cumhuriyetlerine yapmış olduğu seyahatler esnasında kayda alınmış görüşmeler deşifre edilmiştir. Böylelikle elde edilen veriler kronolojik bir değerlendirmeye tabi tutularak Erbakan'ın hem meclis dışında hem de mecliste iken Orta Asya Cumhuriyetleri hakkındaki siyasal söylemleri değerlendirilmiştir. Söz konusu çözümlenme yapılırken özellikle Erbakan'ın mecliste yer almadığı (1989-1991) ve mecliste temsil edildiği (1991-1997) dönemler ile başbakanlık yaptığı (1996-1997) bir yıllık süre içindeki söylemleri değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Erbakan'ın Dış Politika Anlayışı

Erbakan'ın dış politika anlayışı Yeni Osmanlılık düşüncesine dayanmıştır. Esasında Erbakan'ın Yeni Osmanlılık anlayışı Turgut Özal ve Ahmet Davutoğlu'nun anlayışlarından farklılık arz etmiştir. Erbakan'ın "şahsiyetli dış politika" ve "lider ülke

¹ Yaş, Zeyrekli, Sedef, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel'in Rolü", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, 2013, s.1-28.

² Gaytancıoğlu, Kaan, "Bülent Ecevit'in Orta Asya ve Azerbaycan Politikası: "Ne Turancılık Ne Şovenlik Tek Hedef İş Birliği", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt:11, Sayı:1, 2020, s.17-55.

Türkiye” söylemleri Özal’ın vizyonu ile benzerlik taşısa da onun Yeni Osmanlıcı anlayışında İslami unsurlar daha ağır basmıştır. İslam birliği anlayışı II. Abdülhamid’inki ile büyük benzerlikler gösteren Erdoğan bu sayede Türkiye’nin lider ülke olacağını ve Büyük Türkiye’nin kurulacağını savunmuştur. Dini dayanışma temel alınarak, Türkiye’nin Batı’dan ziyade Müslüman ülkelerle iş birliği içine girmesi gerektiğine inanırken, geleneksel dış politika anlayışını bu istikamette değiştirmeye çalışmıştır.³ Bu temel düşünceden hareketle Erdoğan, içinde Türkiye’nin ayrıcalıklı bir yere sahip olacağı “İslam NATO’su”, “İslam Ortak Pazarı” ve “İslam Birleşmiş Milletleri” gibi projeleri ortaya atmıştır. Erdoğan’ın Yeni Osmanlıcılığı Batı ile uyumlu politikalar izlememiş ve siyasal vizyonunu Libya, İran ve Malezya gibi ülkelere yönelmiştir. Bu şartlar altında Erdoğan iktidara gelir gelmez D-8 adı verilen ve gelişmekte olan Nijerya, Mısır, Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Endonezya ve Malezya gibi Müslüman ülkeleri kapsayan bir projeye imza atmıştır.⁴

Erdoğan’ın devletçi ve kalkınmayı önceleyen bir iktisat politikasından yana olması Batılı ülkelerin çıkarlarıyla uyumlanmamıştır. Özel ve kamu sektörün birlikte ağır sanayi hamlesini gerçekleştirebileceğini düşünen Erdoğan iktisadi anlayış bakımından bağımlılık kuramına (dependencia theory) yakın bir duruş sergilemiştir. Bu haliyle onun Yeni Osmanlıcılığı küresel stratejilerin bir parçası değil, neoliberal küreselleşmeye karşı çıkan bir hareket olarak temayüz etmiştir. İşte tam da bu yüzden onun Yeni Osmanlıcılığı, Batı yanlısı ve küresel stratejilerle uyumlu Özal ve Davutoğlu’nun Yeni Osmanlıcılığından büyük ölçüde farklılık arz etmiştir.⁵

Erdoğan’ın dış politika anlayışı sadece Türkiye’nin menfaatlerini dikkate alan bir yaklaşım olmaktan ziyade küresel ölçekte bütün insanlığın kurtuluşunu hedefleyen bir yapı arz etmiştir. Refah Partisi lideri bu görüşünü 25 Aralık 1991 tarihinde TBMM Genel Kurulu’nda aşağıdaki ifadelerle dile getirmiştir:

“Bizim milletimizin dış politikadaki temel prensibi, 6 milyar insanın hepsinin saadetine hizmet etmektir [...] Bizim dış politikamız akılcı bir dış politika olmalı; realist, gerçekleşebilir bir politika olmalı; milli menfaatlerimizi gözeten, koruyan bir politika olmalı; kısa, orta ve uzun vadeli hedeflerini bilen, şuurlu ve şahsiyetli bir politika olmalı. Hepsinden daha önemlisi olarak, yeryüzünün ifsadına, şerre, haksızlıklara değil, barışa, hayra, bütün insanlığın saadetine hizmet eden bir dış politika olmalı.”⁶

Erdoğan’ın dış ve iç politikadaki söylemlerinin birbiriyle çelişkili olmadığı görülmektedir. Batı karşıtlığı, İsrail aleyhtarlığı ve antiemperyalist söylem hem iç hem de dış politikadaki ortak paydalar olmuştur.⁷ Diğer yandan Erdoğan’ın Avrupa ile ilişkilerinde Almanya her zaman önemli bir rol oynamıştır. Refah Partisi lideri her ne kadar Batı karşıtı sert bir söylem benimsemiş olsa da Almanya konusunda olumsuz açıklamalar yapmaktan

³ Doster, Barış, Erdoğan’ın Dış politika Felsefesi ve Uygulamaları, Haydar Çakmak (der.), “Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları”, Doğu kitabevi, İstanbul 2013, s. 101.

⁴ İlhan, Uzel ve Volkan, Yaramış, Özal’dan Davutoğlu’na Türkiye’de Yeni Osmanlıcı Arayışlar, doğudan, sayı 16, Mart-Nisan 2010, s. 40.; D-8’in G-7’lerin alternatifi olarak düşünüldüğü konusunda bakınız: Graham, E. Fuller, Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Ekşi kitaplar, Ankara 2017, s. 96.

⁵ Uzel ve Yaramış, a.g.e., s.41.

⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 25.12.1991, B:20, O:1, s. 250.

⁷ Doster, a.g.e., s. 102. ve Erdoğan, Necmettin, Davam, Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü, Ankara 2000, s. 155-170.

büyük bir titizlikle imtina etmiştir. Bunda hiç kuşkusuz Milli Görüş'ün⁸ özellikle Almanya'da büyük bir taraftar kitlesine sahip olması belirleyici olmuştur.

Erbakan'ın Orta Asya Cumhuriyetleri Hakkındaki Görüşleri ve İcraatları

Bu alt başlıkta ilkin Erbakan'ın muhalefet döneminde Orta Asya Cumhuriyetlerine yönelik geliştirmiş olduğu düşünceler onun söylemlerinden hareketle ele alınmaktadır. Daha sonra Erbakan'ın 1992 yılında Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yapmış olduğu ziyaretler üzerinde durulmaktadır. Bir sonraki aşamada ise söz konusu liderin iktidarında (Haziran 1996-Haziran 1997) Orta Asya'ya yönelik izlemiş olduğu politikalar masaya yatırılmaktadır. Son olarak Erbakan'ın Orta Asya politikası muhalefette ve iktidarda olduğu dönemler temelinde karşılaştırmalı bir çözümlemeye tabi tutulmaktadır.

Muhalefet Dönemi

Erbakan 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine kayıtsız kalmamıştır. Söz konusu lider her vesileyle Orta Asya coğrafyası ve Türkiye'nin bu bölgedeki ülkelerle ilişkileri üzerine görüşlerini bildirmiştir. Aşağıda Erbakan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerine yaptığı değerlendirilmeler kronolojik olarak ele alınmaktadır. Refah Partisi Genel Başkanı Erbakan, Doğu Blokunda cereyan eden olayları yakından takip etmiştir. Söz gelimi 21 Kasım 1989 tarihinde yapmış olduğu aylık basın toplantısında Doğu Blokunda vuku bulan olayları komünizmin iflası olarak değerlendiren Erbakan, takriben 70 yıllık bir baskı döneminden sonra insanların bağımsızlık için ayaklanmalarının kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.⁹ Bunun haricinde Erbakan 29 Aralık 1989 tarihli basın toplantısında ise, Gorbacov'un Rusya'da atmış olduğu adımlar neticesinde Doğu Bloku ülkelerinin birer birer komünizmi bırakıp kapitalizme yöneldiklerini, bu durumun ise yeni bir nizam arayışından kaynaklandığını aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

“Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman Türk ülkelerinin 70 yıldan beri öz benliklerini kaybetmemeleri, bilakis her geçen gün Müslümanlığa karşı daha büyük bir hasret ve iştiaq duymaları ve buna ilaveten nüfuslarının hızla artması ”Gorbacov'a “Bizim için en büyük tehlike İslam'dır ve Müslümanlardır” dedirtmektedir. Bu da Rusya ve Çin'in işgali altındaki 200 milyonluk Müslüman Türk topluluğunun emperyalizmin pençesinden kendini kurtarıp Müslüman ülkeler camiasına katılmayı hedeflediklerinin en açık göstergesidir.”¹⁰

⁸ Milli görüş kavramı Erbakan'ın siyasi konulara bakış açısını yansıtan bir önermeler manzumesidir. Erbakan'a göre “milli görüş”, mevcut herhangi bir düşünce veya harekete reaksiyon olarak değil, bilakis doğrudan doğruya onlara bir alternatif olarak ortaya çıkmış ilmi ve fikri aksiyondur. Bu görüş, etnik milliyetçilikten bağımsız, Müslümanlık ortak paydasında yani ümmet olma bilincinde buluşmuş, coğrafi olarak Anadolu, tarihsel olarak Osmanlı mirası üzerine inşa edilmiş çağdaş bir medeniyet projesidir. Milli görüşün üç sacayağı vardır: Bunlardan birincisi, güçlü ekonomi, yüksek refah seviyesi, sosyal adalet ve güçlü ekonomi temelinde insanı merkeze alan yaşanabilir bir Türkiye'nin inşa edilmesidir. İkincisi, Türkiye'nin elindeki potansiyeli en iyi şekilde kullanarak eski ihtişamlı günlerin geri getirilmesi yani dünya siyasetinde söz sahibi olan “Yeniden Büyük Türkiye”nin oluşturulmasıdır. Üçüncüsü ise günümüzde adil olmayan ve sömürüye dayanan dünya düzeninin yerine adalet ve hakça paylaşımaya dayanan “Yeni Bir Dünya”nın kurulmasıdır (Gündoğan, Mete, Erbakan, Destek Yayınları, İstanbul 2019, s. 158-159). Bu son özellik esasında aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacak “adil düzen” kavramına tekabül etmektedir. Diğer bir ifadeyle milli görüş kavramı adil düzeni de içermektedir.

⁹ Milli Gazete, 25-26 Kasım 1989, s. 8.

¹⁰ Milli Gazete, 30-31 Aralık 1989, s.2.

Söz konusu toplantıda Müslüman ülkelerin İslam birliği yolunda atmaları gereken beş adımı yineleyen Erbakan, hassaten Türk Cumhuriyetlerine yönelik aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

“Son dünya olaylarını dikkate alarak Türkiye ve Müslüman ülkelerin önem vermesi gereken hususlardan biri de Doğu Blokundan mümkün olduğu kadar büyük pazar payı kapmak ve Müslüman Türk bölgelerine azami derecede turist, kültür ve tanıtma heyeti, sanayici, işadamı ve müteahhit göndermektir.”¹¹

Erbakan 24 Ocak 1990 tarihli basın toplantısında özellikle Azerbaycan’da vuku bulan katliamlar münasebetiyle bu ülkede yaşananları gündeme getirmiştir. Erbakan, “açıklık” (Glasnost) ve “yeniden yapılanma” (Perestroika)¹² politikaları marifetiyle komünizmi bırakan Rusya’nın Gürcistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi coğrafyalarda Müslümanlara karşı zulümler ve haksızlıklar yaparak Hıristiyan ve Müslüman devletlerarasında çifte standart uyguladığını dile getirmiştir. Rusya’nın Azerbaycan’da katliam yapan Ermenilere silah yardımıyla bulunarak bunu açıkça gösterdiğini belirten Refah Partisi lideri Türkiye’nin uluslararası sahada bu katliamlara karşı yeterince tepki göstermediği gibi bilâkis Amerika ve Rusya’yı destekler tavırlar içine girdiğinin altını çizmiştir.¹³

Erbakan 8 Haziran 1990 tarihinde yaptığı basın toplantısında ise, George Bush-Mihail Gorbaçov görüşmesinin gerisinde yatan asıl amilin, Rusya’daki 70-80 milyonluk Müslüman nüfusun giderek şuurlanması ve bundan duyulan büyük korku ve endişe olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bağlamda SSCB’yi teşkil eden Müslüman cumhuriyetlerin, öz benliklerinin yok edilmesine ve maruz kaldıkları zulüm ve sömürüye her geçen gün daha fazla tepki gösterdiklerini vurgulamıştır.¹⁴ Erbakan SSCB’nin, topraklarında yaşayan Müslüman ahaliyi birbirine düşürmeye çalıştığını aşağıdaki ifadelerle dile getirmiştir:

“Müslüman ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşmamaları, sömürülmeleri, ezilmeleri ve insan haklarından mahrum bırakılmaları gerekmektedir. Azerbaycan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan’daki katliamlar yetmiyormuş gibi, şimdi bir de özel tertiplerle Özbekistan’la Kırgızistan arasında ihtilaflar çıkartılıp her iki Müslüman Türk ahali birbirine kırdırılmaya çalışılmaktadır.”¹⁵

Diğer yandan Erbakan, Refah Partisi’nin 7 Ekim 1990 tarihindeki Üçüncü Olağan Büyük Kongresi’nde yaptığı açılış konuşmasında SSCB’nin Afganistan’ı, ülkesinde bulunan 70-80 milyonluk Müslüman nüfusun şuurlanmasıyla maksadıyla işgal ettiğini belirtmiştir. Orta Asya ülkelerinin nüfuslarının Ruslara oranla arttığını, bunun da Rusya’nın istikbali bakımından tehdit oluşturduğunu dile getiren¹⁶ Refah Partisi liderinin bu konuşmada bilhassa Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Müslüman nüfusa dikkat çektiği görülmektedir. 20 Ekim 1990 Genel Seçimleri için hazırlanmış olan beyannamede ise şahsiyetli dış politika

¹¹ Aynı yerde.

¹² Perestrojka ve Glasnost ile alakalı bakınız: Gorbatschow, S. Michail, *Zurück dürfen wir nicht*”, Goldmann Verlag, Bremen 1987, s. 16-68.

¹³ Milli Gazete, 27-28 Ocak 1990, s.3.

¹⁴ Milli Gazete, 9-10 Haziran 1990,s.4.

¹⁵ Aynı yerde.

¹⁶http://www.esam.org.tr/pdfiler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201990%203_olagan_buyuk_kongresi_necmettin_erbakanin_konusmasi.pdf, (15.11.2020).

kapsamında özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile alâkalı olarak aşağıdaki hususlara yer verilmiştir:

“Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan eden Müslüman Türk Cumhuriyetleri hemen tanınacaktır. Orta Asya Ekonomik İşbirliği Teşkilatı kurulacaktır. Alma Ata ile İstanbul arasında tarihî İpek Yolu'nu canlandırılarak, ipek yolu yapımına güzergâhtaki Cumhuriyetler iştirak edeceklerdir. SSCB'deki Türk Cumhuriyetleriyle en kısa zamanda siyasi ilişkiler kurulacaktır. Rusya'daki Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik çıkarlar ikili anlaşmalar temelinde sağlanacak ve korunacaktır. Yapılacak ekonomik iş birliği anlaşmaları tarafların kendi paralarıyla ticaret yapmalarına ortam hazırlayacak şekilde düzenlenecektir. Bu ülkelerle Türkiye arasındaki ulaşım (Uçak, Tren, Denizyolları) konusuna işlerlik kazandırılacaktır. PTT ve TV hizmetlerine imkân verilecektir. Bu ülkelerle müşterek "Faizsiz Banka" kurulması ve gümrüklerde kolaylık sağlanmasına önem verilecektir.”¹⁷

TBMM'de 25 Aralık 1991 tarihinde yapılan oturumda dış politika konusundaki görüşlerini dile getiren Erbakan, Türkiye'nin dış politikasının temel esasının altı milyar insanın saadetine sağlanması üzerine kurulması gerektiğini, Türk milleti gibi şerefli bir millete de bunun yakışacağını söylemiştir. Rusya'nın çöküşünden sonra tek kutuplu bir dünyanın kurulmak istendiğini vurgulayan Refah Partisi lideri Amerika'nın bu amaca nail olmak maksadıyla Rusya'daki cumhuriyetler ile münasebetler kurmak istediğini belirtmiştir.¹⁸ Dünyanın yeniden yapılanmasında altı farklı blokun meydana geleceğini, bunlardan birisinin de Müslüman devletler bloku olacağını vurgulayan Erbakan Rusya'da Balkanlar'da ve Asya'nın diğer yerlerinde 46 Müslüman devlet ile 80 Müslüman topluluğun varlığının bunu elzem kıldığını vurgulamıştır. Böylece Müslümanların yekvücut olacaklarını, maruz kaldıkları haksızlarla daha kolay mücadele edeceklerini, kendi askerî iş birliği kuruluşlarını, ortak pazarlarını ve kültür iş birliği teşkilatlarını kuracaklarını ifade etmiştir.¹⁹ Bütün bu projelerin gerçekleştirilebilmesi için Türkiye'nin bu konuda takınacağı tavrın hayati bir önem taşıdığını söylemiştir.²⁰ Erbakan aynı oturumda SSCB içinde yer alan Müslüman cumhuriyetler ve topluluklarla alâkalı olarak aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

“Sovyetlerdeki Müslüman ülkelerden Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, ayrıca Çeçenistan, Dağıstan, Tataristan ve Başkurdistan'da toplam 115 milyon Müslüman kardeşimiz var. Bu Müslüman topluluklarla biz, en yakın münasebetlerimizi kuralım. Bunlara ilaveten bir de Doğu Türkistan var. Bizim bütün milletvekillerimizin yakinen tanıdığı çok muhterem İsa Yusuf Beyefendinin çok mühim bir sözü var. Her zaman der ki, “Doğu Türkistanlılara ağlama hakkı bile verilmiyor.” Öyle bir zulüm altındalar ki. Kim bunlarla ilgilecek? Biz ilgileceğiz. Bunların hepsi bizim kardeşimiz. Gelin Doğu Türkistan meselesini başlı başına bir konu olarak görüşelim [...]”²¹

¹⁷http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201991%20secim_beyannamesi.pdf, (15.11.2020).

¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 25.12.1991, B:20, O:1, s. 251.

¹⁹ Aynı yerde, s. 255.

²⁰ Aynı yerde, s. 256.

²¹ Aynı yerde, s. 260.

Meclis tutanaklarında görüldüğü kadarı ile Erbakan Orta Asya meselelerini sadece dile getirmekle kalmamış, sorunların çözümüne yönelik öneriler de sunmuştur. Nitekim yukarıda anılan oturumda SSCB içindeki Müslüman Türk Cumhuriyetlerine yönelik Türkiye'nin atması gereken adımları ve söz konusu bu devletlerin Slav birliğine karşı daha dikkatli olmalarını salık vermiştir:

“Rusya’daki bütün bu cumhuriyetler için 5 madde söylüyorum: En yakın ilişkiyi kurmalıyız, bağımsızlıklarını ilan edenleri tanımalıyız, İslam Konferansına onları üye yapmalıyız, ekonomik kalkınmalarına yardımcı olmalıyız. Yabancılar gitti, parselledi bile, çok geç kaldık. Uçaklar dolusu Siyonistler, Yahudiler gidiyor, madenleri ve her şeyi parselliyor. Koskocaman binalar 5000 dolar, 10000 dolar. Amerika’da nasıl altına hücum edildi ise, bütün bu ülkelerde de her şey böyle – biz gözümüzü açmıyca kadar- parsellenip duruyor. Diğer yandan, Slav Birliğine giren ülkeleri ikaz etmemiz lazım: ‘Çıkın buradan, siz kendi aranızda İslam Birliğini kurun. Şu anda Türkiye’ye bağlanın demiyoruz. Ne arıyorsunuz bu Slav birliğinin içinde?’ demek vazifesi bize düşüyor.”²²

Ayrıca yabancı güçlerin bu topraklar üzerindeki emellerinin farkında olunması gerektiğine dikkat çeken Erbakan hükümet yetkililerinden dış aktörlerin istekleri doğrultusunda hareket etmemelerini talep etmiştir. Erbakan Türk yetkililerin hiçbir ülkenin çıkarlarına alet olmamaları gerektiğini aşağıdaki ifadelerle dile getirmiştir:

“Etmeyin eylemeyin, bu insanları yanlış yola sevk etmeyin. Amerika bizi aldatıyor, onları (Orta Asya Cumhuriyetlerini) emperyalizme uşak haline getirmek için bizi kullanmak istiyor. Bu mekanizmaya aldanmayın.”²³

Erbakan 10 Mart 1992 tarihinde yapılan bütçe görüşmeleri esnasında Azerbaycan’ın maruz kaldığı müşkülâtı dile getirerek Türk hükümetinin bu ülkede süren katliamla alâkalı hiçbir adım atmadığının altını çizmiştir. Hatta bir bakanın “Azerbaycan meselesi, önce Azerbaycanlıları ilgilendirir”²⁴ sözünü sarf etmesinin büyük bir gaflet ve delalet örneği olduğunu vurgulamıştır. Türkiye üzerinden Ermenistan’a yapılan silah sevkiyatına da değinen Refah Partisi lideri Türkiye açısından Kıbrıs’la Azerbaycan arasında hiçbir farkın olmadığını vurgulayarak altı maddeden oluşan eylem planının ivedilikle hayata geçirilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁵ Diğer yandan 22 Nisan 1992 tarihinde TRT’de siyasi parti liderleri ile SSCB’nin dağılması üzerine yapılan program, haddizatında Erbakan’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri hakkında çok teferruatlı bilgi sahibi olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda Erbakan’ın sözlerine kulak verilecek olursa:

“Bugün burada Sovyetlerin dağılması ve bu dağılmadan sonra Sovyetler içindeki Müslüman topluluklarla Türkiye arasındaki ilişkileri konuşuyoruz. Hemen ifade etmeliyim ki konu fevkalade mühimdir. Neden? Çünkü önümüze bir dünya haritası alsak ve şu dünya haritasında şu konuştuğumuz bölgeyi bir konuşsak, bu

²² Aynı yerde, s. 260.

²³ Aynı yerde, s. 260.

²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 10.03.1992, B:46, O:1, s 49.

²⁵ Erbakan tarafından dile getirilen altı maddelik eylem planı aşağıdaki hususları kapsamaktadır: 1-Türkiye üzerinden yapılan bütün sevkiyat durdurulmalıdır. 2- Ermenistan’a ambargo konulmalıdır. 3- Türkiye derhal, BM Güvenlik Konseyi’ni toplayarak ateşkesi temin etmeli ve AGİK’i toplamalıdır. 4- İslam Konferansı Teşkilatı’nı toplamalıdır. 5- Hatta hududa askerî harekât amacıyla yığınak yapılmalıdır. 6- Azerbaycan’a hem ekonomik hem de askerî bakımdan yardım edilmelidir (TBMM Tutanak Dergisi, 10.03.1992, a.g.e., s. 50).

bölge bütün dünya üzerinde 22 milyon km²'lik bir bölge. Amerika'nın 9 milyon km², Avrupa'nın 6 milyon km² olduğunu düşünürsek, ikisi birden 15 yapıyor, onun bir buçuk misli. Bu bölge Amerika ve Rusya dışındaki Avrupa'nın bir buçuk misli büyüklükte bir bölgedir. 44 milyon km² Asya'nın büyüklüğünü düşünecek olursak onun yarısı kadar bir bölge. İçinde 300 milyon nüfus var. Bu 300 milyon nüfus eskiden 15 tane cumhuriyete bölünmüştü. Yirmi tane otonom cumhuriyet ve ayrıca da 18 tane otonom bölge.”²⁶

Erbakan bu toplantıda bölgeyi sadece sahip olduğu jeopolitik önem ve nüfusu hasebiyle ele almamış, bilâkis Orta Asya'nın yer altı ve yer üstü zenginlikleri bakımından da dikkate değer kaynaklar barındırdığını aşağıdaki cümlelerle dile getirmiştir:

“Şimdi bu 300 milyon insan ve büyük bölgenin içinde ayrıca dünyanın bütün en kıymetli madenleri, tarıma ve hayvancılığa elverişli arazileri, yani zenginlik bakımından ne ararsanız hepsi burada. Adeta birçok konuda hemen hemen dünyanın yarısının zenginliği burada. Mesela dünyada bilinen bütün demir rezervinin %40'ı bu bölgede bulunuyor. Tabii gaz bakımından, petrol, kömür, asbest vs. bakımından dünyada birinci sırayı alıyor. Fosfor, potasyum, altın, gümüş, elmas, pırlanta. Yılda yaptıkları üretim 600 milyon ton. Gaz üretimleri 750 milyar metre mikap. Yılda 165 milyon ton sadece çelik üretiyorlar. Bütün dünyanın ormanlarının üçte biri burada ve dünya orman alanlarının beşte birine ve kereste kaynağının da dörtte birine sahip. 220 milyon hektar tarıma müsait arazisi var. İşte böyle bir bölgeden bahsediyoruz.”²⁷

SSCB'nin insanlara saadet getirmemesine rağmen alt yapı hususunda önemli projeler gerçekleştirdiğini kaydeden Erbakan, Müslümanların yaşadıkları bölgelerin taşıdıkları önemi aşağıdaki ifadelerle satırlara dökmüştür:

“Bu bölge sadece tabii zenginlikleri ile gelişmiş değil, itiraf edelim ki komünist rejim insanlara saadet getirmemekle beraber altyapı bakımından büyük adımlar atmış, burada 150 bin km uzunluğunda demiryolu var. Bundan başka yalnız Kazakistan'da bizim kardeş Kazakistan'da 150 bin km karayolu, 14 bin km demiryolu var. Boru hatlarının uzunluğu 80 bin km. Yıllık elektrik üretimleri 1,7 trilyon. Yani Türkiye'nin 25 katı elektrik üreten bir dünya bölgesinden bahsediyoruz. Bu bölgenin içinde de Müslüman toplulukların bulunduğu yer ve içindeki madenler ayrıca bölgenin asıl büyük ağırlığını teşkil ediyor.”²⁸

Erbakan eski SSCB topraklarında yaşayan Müslümanlar ile ilişkilere özel bir önem verilmesi gerektiğini düşünmüştür. Ayrıca bu düşüncesini de her vesileyle dile getirmiştir:

“Bu 300 milyonluk nüfusun 115 milyonu Müslüman. Müslümanların dağıldıkları bölge 8 milyon km² tutuyor ve %75'ten fazla Müslüman çoğunluğun bulunduğu bu altı cumhuriyette ise 4 milyon km² lik bir saha bulunuyor. Sovyet pamuğunun %95'ini, meyve üretiminin %60'ını, Hint kenevirinin %100'ünü, Astraganın %100'ünü, petrolün 53,2'sini, bakırın %78'ini, civanın %100'ünü sayarak vakitlerinizi almayayım, Bütün bu kıymetli madenler Müslümanların yaşadığı bölgede bulunmaktadır ve Sovyet altınının %54'ünü de gene Müslümanlar üretmektedirler [...] Yapılan hesaplar gösteriyor ki 2000 yılına kadar

²⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=mPzgXTdVOVc>, (14.11.2020).

²⁷ Aynı yerde.

²⁸ Aynı yerde.

Müslümanların nüfusu 20 milyon artacak, Slavların nüfusu bütün teşviklere başvursalar dahi ancak 3 milyon artacak. Öyleyse gittikçe Müslümanların ağırlık kazandığı, bugün dahi madenler bakımından, önemli bölgeler bakımından Müslümanların çok geniş bir kısmını işgal ettiği bu bölge zaten bütünüyle dünyanın çok mühim bir ağırlık merkezi halinde bulunuyor.”²⁹

Ayrıca Orta Asya’da büyük güçlerin nüfuz mücadelesini de ihmal etmeyen Erbakan Türkiye’nin mutlaka bu bölgedeki büyük devletlerin çıkarlarını da dikkate alan politikalar üretmesinden yana tavır takınmıştır. Aslında dünyanın merkezinin Transatlantik bölgesinden Asya’ya kaydığına işaret eden Erbakan bu mücadele alanının ne kadar önemli olduğunu aşağıdaki cümlelerle dile getirmiştir:

“[...] Öbür taraftan milyarlık Çin³⁰ ve Hindistan dış dünyaya açılıyorlar. Zaten Uzakdoğu’daki endüstri ve diğer gelişmeleri dikkate alacak olursak, gerçekte dünyanın ağırlık merkezi batıdan doğuya kayıyor. Böylece biz burada dünyanın en önemli meselesini, Yeni Dünya Nizamını konuşuyoruz. Hiç şüphesiz ki bu kadar önemli bir olay karşısında, dünya Siyonizm’i ve ABD son derece dikkatlidir. Bunlar Sovyetler parçalandıktan sonra tek kutuplu bir dünya kurmanın gayretine girmişlerdir ki, İsrail’i kurduktan sonra ikinci adım olarak büyük İsrail’i bir an evvel kurabilsinler.”³¹

Bölgeye İslam kardeşliği temelinde bakılması gerektiğini söyleyen Refah Partisi lideri meseleye ırk merkezli yaklaşıldığı takdirde işlerin sarpa saracağının altını çizmiştir. Bu bağlamda Erbakan “Biz orada ırkçı bir politika takip etmeye kalkarsak mukabil ırkçılığı teşvik etmiş oluruz. Herkese saadet getirecek adil düzeni³² oraya tavsiye etmeliyiz ve kuralmalıyız. İlaç budur.”³³ İfadelerine yer vermiştir.

Bilhassa ABD’nin SSCB’den kopmuş olan Türk ve Müslüman cumhuriyetler ile iş birliğine gitmek istediğini ifade eden Erbakan böylelikle Türkiye’nin önderliğinde kurulacak

²⁹ Aynı yerde.

³⁰ Çin, SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkelerini ilk tanıyan ve hemen diplomatik ilişkiler kuran devletlerin başında gelmektedir. 1992 yılı Ocak ayında Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıyan Çin, 1996’da ilk bölgesel teşkilat olan Şangay Beşlisi’ni (Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) hayata geçirmiştir. Bu ülkelere daha sonra Özbekistan’ın katılmasıyla Şangay İşbirliği Teşkilatı neşet etmiştir. Bu teşkilata Türkmenistan haricindeki diğer Orta Asya ülkelerini dâhil eden Çin bölge ülkelerini yakın takibe almıştır (Ekrem, Erkin, “Çin’in Orta Asya Politikaları”, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2011, s. 20).

³¹ <https://www.youtube.com/watch?v=mPzgXTdVOVc>, (14.11.2020).

³² “Adil düzen” kavramı ilk kez Refah Partisi’nin Ekim 1990’da yapılan Üçüncü Olağan Kongresi’nde kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu kavram, MSP döneminde benimsenen “Ağır Sanayi Hamlesine” göre daha derli toplu, devletin bütün veçhelerini kapsayan ve genel olarak kapitalizmin ciddi bir eleştirisine dayanan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Erbakan, adil düzeni “Adil ekonomik düzen, ekonomik düzenin her noktasında sömürüye müsaade etmeyen, herkese hakkını veren, herkese karşı eşit davranan ve herkese fırsat eşitliği veren, herkesin faydalı, yapıcı faaliyetlerini destekleyen, ekonomik faaliyetleri teşvik eden ve ekonomik gelişmenin önündeki lüzumsuz ve haksız uygulamaları ortadan kaldıran bir düzen” sözleriyle tanımlamıştır. (Gündoğan, Mete, Erbakan, Destek Yayınları, İstanbul 2019, s. 221). Adil düzen beş ana unsur üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi, kişi ve devlete yönelik genel esasları kapsamaktadır. İkincisi, parayla alâkalı faiz, enflasyon ve fiyat gibi düzenlemeleri içermektedir. Üçüncüsü ise kredi ve yatırımlarla alâkalıdır. Dördüncü husus ise vergiler hakkındadır. Son olarak da sosyal güvenlik veya sosyal adaletle yönelik düzenlemeler söz konusudur. Bu hususların hepsi birden “adil düzen” kavramında ifadesini bulmaktadır (Gündoğan, a.g.e. s. 158-159). Esasında adil düzenden kast edilen şey sadece Türkiye’de yaşayan insanların refah ve mutluluğunu değil dünyadaki bütün insanların sömürüden uzak ve hakça paylaşımına dayanan bir düzen içinde yaşamalarını ön görmektedir.

³³ Aynı yerde.

muhtemel bir İslam birliğinin engellenmeye çalışıldığının altını aşağıdaki cümlelerle çizmiştir:

“Şimdi müsaade ederseniz, Amerika, Baker sekiz defa bu bölgeye gitti. Üç defa Kazakistan'a gitti. Niçin? Çünkü Sovyetlerin dağılmasından sonra bugün dünyanın en önemli konusu bu bölgenin yeni alacağı şekildir de onun için. Amerika ve dünya Siyonizm'i, Amerika'nın yönetimini kendi maksatları için kullanıyor bunu her zaman söylediğim için üzerinde durmuyorum. Şimdi bunlar neden korkuyorlar? Bunların korktukları Türkiye Milli Görüş'e döner, şahsiyetli bir dış politika uygular ve bugün başlamış olan ECO yani Türkiye, Pakistan, İran arasındaki bu nüve yarın Sovyetlerdeki Müslümanları da içine alarak 300 milyonluk şuurlu bir topluluk haline gelirse, bu yeni bir dünyanın kurulması demektir.”³⁴

Erbakan ayrıca Orta Asya bölgesinin Türkiye'nin önderliğinde bütünleşmesinin yeni bir dünyanın kuruluşu manasına geleceğini belirterek bu düşüncenin bile ABD'yi endişeye sevk ettiğini söylemektedir:

“Bir an düşününüz! Çin, Hindistan gelişmiş. Bu 300 milyonluk topluluk teşekkül etmiş, Türkiye'den ta Çin'e kadar yeni modern bir İpekyolu otobanı yapılmış, bütün bu ülkeleri birbirine bağlayan. Bu nedir? Bu yeni bir dünyadır. İşte bütün bunları dikkate alırsak, niçin Refah Partisi'nin 20 Ekim seçimlerinde sloganının Yeni Bir Dünya olduğu anlaşılır. Amerika bundan korkuyor. Tabii haksız olarak korkuyor. Çünkü bu söylediğimiz hususlar olursa, yeryüzünde hak hâkim olacak kuvvet yerine. Bizzat Amerika'nın 250-300 milyon insanı da bundan saadet bulacak. Bu ayrı bir konu. Ancak şu anda bulunan nokta odur ki, Amerika bu korku içindedir ve bunu açıkça ifade etmektedir.”³⁵

ABD'nin esasında D-60'lar diye tarif edilen bütün Müslüman ülkeleri içine alacak 1,5 milyarlık İslam birliği idealinin gerçekleşmesinden ödün patladığını söyleyen Refah Partisi lideri Washington'un bunu engellemek amacıyla çeşitli önlemler aldığını ve Orta Asya ülkelerini kendisine bağımlı hale getirmek istediğini aşağıdaki cümlelerle ortaya koymaktadır:

“Bu 300 milyonluk nüve yarın ikinci adımda hiç şüphesiz 1,5 milyarlık İslam Birliği'ne dönüşecektir. İşte bunu önlemek için Amerika'nın bu bölgedeki politikasının üç tane temel esası vardır. Birincisi, sakın bu Rusya'daki Müslümanlar İslam şuuruna gelmesinler. Tam tersine laiklik ismi altında İslam şuurundan uzak bir insanlık topluluğu olsunlar. Amerika'nın gözettiği gaye budur. İkincisi, bu topluluklar kapitalist nizamı benimsesinler. Amerika'dan kredi alsınlar, bizim Türkiye gibi. Onlara sadece faiz ödeyen insanlar olsunlar. Sömürsünler. Amerika'nın ikinci gayesi budur. Üçüncü gayesi ise, bu bölgedeki insanlar uslu otursunlar. Bunun için de kültür emperyalizmi ile tahrip edilmeleri lazım. Bizim üzerimizde yıllardan beri uygulanan politika, şimdi orada uygulanmak istiyor[...]"³⁶

³⁴ Aynı yerde.

³⁵ Aynı yerde.

³⁶ Aynı yerde.

ABD'nin Türkiye'ye karşı yıllardır izlediği politikanın aynısını Orta Asya'nın Müslüman cumhuriyetlerine karşı da uygulamaya koymak istediğini vurgulayan Erbakan Amerikalıların bu amaçla ilk etapta Rusya üzerinde baskı kurmaya gayret ettiklerini söylemektedir:

“Bu politikayı gerçekleştirmek için Amerika beş şey yapıyor. Bir, önce bu devletlerin içerisinde en büyük nüfusa ve bölgeye sahip olan Yeltsin'in kumanda ettiği Rusya'yı tam kendi kontrolü altına almak istiyor. Dikkat buyurduysanız bu bağımsız topluluklar geçende bir büyük prezidyum meclisi toplantısı yaptılar. Bu toplantıda Yeltsin'in yetkileri kısıtlanmak istendi. Amerika hemen müdahale etti. Eğer bunu kısıtlarsanız size vereceğim 18 milyarlık krediyi vermem. Ne olacak? Hepiniz Yeltsin'e tabi olacaksınız, Yeltsin de bana tabi olacak. Onun için Amerika'nın politikasının birinci kısmı, bu Rusya'yı kendi kontrolü altında tutmaktır. İkinci politikası ise, Müslüman cumhuriyetler üzerinde yoğun bir faaliyet harcıyor, bunları eskiden olduğu gibi Yeltsin'in kontrolü altında tutmak istiyor. Bunun için Amerika, işte bu Baker bütün bu bölgelere tekrar tekrar giderek hatta onların istiklallerini tanıırken veya başkalarının tanımalarına müsamaha göstereceğini söylerken hep şartlar koştu. Dedi ki; Siz sakın ha kendi aranızda bir Müslüman cumhuriyetler birliği kurmayacaksınız, madde bir. Hiçbir zaman müstakil ordu kurmayacaksınız, madde iki. Kızıl Ordu'nun tehdidi altında bulunacaksınız. Hiçbir zaman da kendi paranızı basmayacaksınız, Rus rublesine tabi olacaksınız.”³⁷

Erbakan, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev'in bölgeye gönderilen Milli Görüş heyetine ülke olarak içinde buldukları ekonomik açmazı aşağıdaki ifadelerle anlattığını aktarmıştır:

“Rublemiz bitince Moskova'ya gidiyoruz. Ancak bin bir yalvarmayla bir çuval alabiliyoruz. Bu para için yıllık %21 faiz ödüyoruz. Durum çok müşküldür.” Niçin bu Müslüman topluluklar Rusya'ya %21 faiz ödeyecek? Bu nasıl bir düzen? İşte önümüzde oynanan oyun budur, yürütülen plan budur.”³⁸

Orta Asya Cumhuriyetlerinin savunma sanayi konusunda da Batılılara bağımlı politikalar izlemek zorunda kaldıklarını vurgulayan Erbakan söz konusu ülkelerin ABD'ye mahkûmiyetini aşağıdaki kelimelerle ifade etmiştir:

“Şimdi ordu kurmayacaksınız diyor, şu hale bakın siz, Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın şahsi koruması bile, Amerika'daki Salamander adlı bir firmaya ihale ediliyor. Şimdi Müslüman cumhuriyetler Amerika'nın politik kontrolü altındadır.”³⁹

Erbakan ayrıca Orta Asya ülkelerinin kültürel yozlaşma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını vurgulayarak bunun ileride büyük bir kültürel tahribata yol açacağını söylemiştir. Birçok Batılı misyoner teşkilatın Türk Cumhuriyetlerinde⁴⁰ faaliyetlerde bulunduğunu aşağıdaki ifadelerle gözler önüne sermiştir:

³⁷ Aynı yerde.

³⁸ Aynı yerde.

³⁹ Aynı yerde.

⁴⁰ Akif İnan Orta Asya'ya (Özbekistan ve Kırgızistan) yapmış oldukları gezi sonrasında Taşkent'e son bir yılda inen uçakların hemen hepsinde papazların olduğunu ve Rusçayı çok iyi bildiklerini ifade ederek bölge halkına Hıristiyanlığı anlattıklarını dile getirmiştir. Hatta Hindistan'dan gelen Budist rahiplerin bile buradaki

“Kaliforniya Kiliseler Birliği Kazakistan’da kurmuş olduğu bir firma vasıtasıyla planlı ve programlı bir şekilde Hristiyanlık propagandası yapmaktadır. Kazakistan’da, bizim Müslüman Kazakistan’da. Ve Müslüman gençleri ki maalesef, İslam’ın ne olduğundan çoğu habersizdir, bu masum gençleri Hristiyanlaştırmaya çalışmaktadırlar. Örgütlü bir şekilde. Diğer yandan, Dünya İncil Tercüme Enstitüsü her lehçeye çevrilmiş İncilleri Müslüman cumhuriyetlere bedava dağıtmaktadır [...] yoğun Hristiyanlık propagandası yapmaktadırlar. Almatı’dan Moskova’ya uçan bütün yolculara, biletle beraber ücretsiz İncil dağıtılmaktadır. Ortodoks Hristiyanlar süratle teşkilatlanmış, pek çok kiliseleri hizmete sokmuşlardır.”⁴¹

Erbakan Batılı aktörlerin genelde Orta Asya’yı özelde ise Kazakistan’ı ekonomik olarak nasıl sömürmeye çalıştıklarını ise aşağıdaki sözlerle anlatmıştır:

“Dördüncü bir faaliyet ise, bu kültür emperyalizminin yanında, ekonomik sömürmedir. Bakınız yalnız Kazakistan’ın 22 milyon ton petrol üretimi birkaç yılda 120 milyon tona çıkabilecektir. Ama bir gidiniz Kazakistan’a Chevron ve BP gibi malum şirketler, Kazakistan Cumhurbaşkanı Sultan Nazarbayev’in kapısında cirit atmaktadırlar.⁴² İlle özelleştireceksiniz diyorlar. Bu özelleştirme oyununu size anlatayım bakınız, Kazakistan’da nüfusun %42’si Müslüman. Devlet Reisi, Milli Savunma, Genel Kurmay Başkanı, üst düzey yöneticilerin de %70’i Müslüman. Başbakan Rus’tur, bazı bakanlar Rus’tur. Resmî dil Kazakçadır. Özelleştirme yapılıyor. Şimdi bu durumda ne olması lazım? En aşağı özelleştirmenin yarısı kazaklara intikal etmeli, değil mi? Hâlbuki bugüne kadar yapılan özelleştirmelerin sadece %12’si Kazaklara intikal ediyor. Neden? Çünkü buraları gelip dolarla alıyorlar, başka parayla alıyorlar, yağma ediyorlar.”⁴³

Diğer yandan Erbakan, Türkiye’nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile karşılıklı menfaatler temelinde uzun vadeli iyi ilişkiler kurması hususunda ciddi adımlar atmasının elzem olduğunu savunmuştur. Ülkesinin Orta Asya bölgesinde hiçbir Batılı devletin taşeronu olmaması gerektiğini dile getiren Refah Partisi lideri maalesef söz konusu dönem itibarıyla Türk karar alıcıların herhangi bir inisiyatif geliştirmediklerini bilâkis sadece işin edebiyatıyla uğraştıklarını belirtmiştir. Erbakan bu durumu kendisine has üslubu ile aşağıdaki cümlelerle satırlara dökmüştür:

“İşte oynanan oyun budur. Şimdi bütün bu oyunlar oynanırken, bu planlar yürütülürken biz ne yapıyoruz? Bunların hepsi iki seneden beri oluyor [...] Amerika’ya taşeronluk yapıyorlar. İşte şimdi bakınız! Amerika kendi planlarını yürütmek için ne diyor? Geçenlerde Türk-Amerikan İş Konseyine yeni gelen Amerikan Büyükelçisi Richard Berkley davet edildi. Söylediği söz şudur. ‘Sovyetler Birliğinin yıkılması Türkiye’ye yaradı. ABD olarak Türkiye’nin Türk Cumhuriyetlerine yaklaşımından memnunuz. Zira Türkiye Cumhuriyeti kapitalizm için iyi bir madendir.’ Dikkat buyurun! Ben söylemiyorum. Amerika’nın elçisi söylüyor. ‘Türk devletlerine demokrasiyi de pazar

Müslümanlara kendi dinlerinin propagandasını yaptıklarını ifade etmiştir (İnan, Akif, Yörünge Dergisi, İstanbul 1993, s. 35).

⁴¹ <https://www.youtube.com/watch?v=mPzgXTdVOVc>, (14.11.2020).

⁴² İsmayılov, Elnur ve Budak, Türkan, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Enerji Politikası", Bilge Strateji 6/ 11 (Aralık 2014), 29-49, s. 30.

⁴³ <https://www.youtube.com/watch?v=mPzgXTdVOVc>, (14.11.2020).

ekonomisini de Türkiye öğretecektir. Onları biz Türkiye’de okutacağız.’ Amerikalılar okutacak Türkiye’de! ‘ABD yol parasını ödeyecek. Asya’daki Türk Cumhuriyetleri ile ilgilenmek Türkiye’nin yararınadır. Bu konuda Türkiye’nin arkasında ABD vardır. Türkiye için Asya’da çok fırsat var. Biz size yardım edeceğiz. Aman fırsatı kaçırmayın.’ Bütün bunlar niçin oluyor? Söylediğim Amerikan planı. Yani burası Amerika’nın kölesi olsun, sömürsün. Tıpkı bizim gibi. Bizde ne yapıyorlarsa şimdi aynı şeyi orada da yapmak istiyorlar. Bunu yapmak için de bizi taşeron olarak kullanmak istiyorlar. Onun için bir şey yapmasınlar, ben razıyım. Gidip de bu Amerikan politikasına taşeron olmasınlar.’⁴⁴

ABD’nin kuvveti üstün tutan anlayışıyla insanlığı zulümden kurtaramayacağını altını çizen Erbakan Amerikalıların dünyayı kendi iktisadi nizamlarıyla sövmeyi gaye edindiklerini belirtmiştir. Yeryüzünde barışın ve adaletin tesis edilmesinin ve zulmün ortadan kaldırılmasının ancak 1,5 milyarlık nüfusa sahip olan İslam birliğinin kurulması ile mümkün olabileceğini sözlerine eklemiştir. Bağımsızlıklarına yeni kavuşan Müslüman devletlerin kapitalizmin pençesinde inlemesinden hoşnut olmayan Erbakan bu insanların saadete ancak hakkı üstün tutan bir anlayışla kavuşabileceklerini yinelemiştir.⁴⁵

Erbakan 1995 Genel Seçimlerine kadar daha çok Türkiye’yi yakından ilgilendiren iç ve dış sorunlara odaklandığından Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerine sadece genel mütalaalar yapmakla yetinmiştir.

Erbakan’ın Türk Cumhuriyetlerini Ziyaretleri

Erbakan ilk kez Temmuz 1992’de İstanbul milletvekili Osman Yumakoğulları ile birlikte Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetlerini ziyaret ederek bu ülkelerde adil düzen konferansları vermiştir.⁴⁶ Şevket Kazan bu seyahat sonrasında Refah Partisi liderinin Orta Asya Cumhuriyetlerine yönelik bir program yaptığını belirtmiştir. Partisi açısından bölgenin önemini kavrayan Erbakan aynı yıl içerisinde 14-23 Aralık 1992 tarihleri arasında partili milletvekilleri, iş adamları ve gazetecilerden oluşan 158 kişilik bir heyetle Orta Asya bölgesine âdeta bir çıkarma yapmıştır.⁴⁷

Erbakan ilkin 16 Aralık 1992 tarihinde Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Pakistan ve Libya gibi ülkelerden temsilcilerle birlikte Azerbaycan’ı ziyaret etmiştir.⁴⁸ Refah Partisi lideri, bu ziyaretin maksadını Azerbaycan’ı kurulması düşünülen İslam birliğine davet etmek ve bu ülkeye adil düzeni tanıtmak olarak bildirmiştir. Ayrıca ziyaretin amacı Azerbaycan’ın ekonomik ve sosyal kalkınmasının Asya Kalkınma ve Asya Sosyal Kalkınma fonları vasıtasıyla teşvik edilmesi olarak açıklanmıştır.⁴⁹ Asya Kalkınma Fonu ile işin yatırımlar ve kalkınma boyutunun gerçekleştirilmesini tavsiye eden Erbakan, Asya Sosyal Kalkınma Fonu marifetiyle de uzun yıllar süren komünizm idaresi

⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 25.12.1992, B:52, O:2, s. 652.

⁴⁵ Erbakan’ın bu gezileri Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde de mevzubahis olmuş, dönemin Dış İşleri Bakanı Erdal İnönü, Erbakan’ın Türk Cumhuriyetlerine yaptığı seyahatlerde Orta Asyalı liderleri Türkiye’yi örnek almamaları konusunda uyarmasının doğru bir tutum olmadığını dile getirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 25.12.1992, B:52, O:2, s. 709).

⁴⁶ Kazan, Şevket, Refah Gerçeği-2, Keşif Yayınları, Ankara 2002, s. 278.

⁴⁷ Aynı yerde.

⁴⁸ <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=videoGoster&videoID=533&name=azerbaycan-ve-trkmen-stan-gez-s-cd-1n>, (14.11.2020).

⁴⁹ Kazan, Refah Gerçeği-2, s. 278.

yüzünden ortaya çıkmış manevi boşluğu doldurmayı salık vermiştir.⁵⁰ Böylece daha baştan itibaren savunduğu İslam birliği davasını Türk Cumhuriyetlerine yapmış olduğu üst düzey ziyaretlerde anlatmaya gayret etmiştir.

Azerbaycan'dan sonra Kırgızistan'a geçen Erbakan Bişkek'te 250 bilim adamının katılımıyla üç gün süren "adil düzen" seminerleri gerçekleştirmiştir.⁵¹ Ardından Kazakistan'a geçen Erbakan, burada da Farabi Vakfı tarafından düzenlenen seminerde "adil düzen" anlayışını anlatmıştır.⁵² Kazakistan cumhurbaşkanı yardımcısına tıpkı Azerbaycan'da anlattığı minvalde sistem odaklı bir iş birliğinin gerekli olduğunu ifade eden Erbakan, burada da İslam birliği konusunda atılması gereken beş adım üzerinde durarak Kazakistan'ın böyle bir birliğin üyesi olması gerektiğini dile getirmiştir. Böylece dünyada adil bir düzenin kurulacağını ve sömürünün sona ereceğini belirtmiştir.⁵³ Bu ülkeden Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'a geçen Erbakan burada aynı vecih üzere çalışmalar yürüterek, gezinin neticesini aşağıdaki sözlerle bildirmiştir: "Bu gezide heyetimiz bütün Orta Asya'daki kardeş Müslüman ülkelere İslam âleminin birlik ve beraberlik içinde olduğu mesajını vermiş ve bunu fiilen gösterme imkânı bulmuştur."⁵⁴ Bu tarihten itibaren her yıl Mayıs ayı sonunda Refah Partisi öncülüğünde yapılan Müslüman Ülkeler İşbirliği Toplantısı'na bu ülkelerin temsilcileri de davet edilmişlerdir.

İktidar Dönemi

Necmettin Erbakan başbakanlık yaptığı dönemde (Haziran 1996 - Haziran 1997) hiçbir Orta Asya ülkesini ziyaret etmemiştir.⁵⁵ Erbakan 3 Temmuz 1996 tarihinde TBMM'de Doğru Yol Partisi ile oluşturdukları koalisyon hükümetinin programını okurken, Türk Cumhuriyetleri bağlamında aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

"[...] Güçlü ilişkiler içerisinde bulunduğumuz Kafkas, Türk cumhuriyetleri kardeş Müslüman ülkelerle olan ilişkilerimize yeni bir boyut getirilecektir. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ve kardeş Müslüman ülkelerle Avrupa arasındaki

⁵⁰ Erbakan 30 Haziran 1993 tarihinde TBMM Refah Partisi Grup Toplantısı'nda, dönemin iktidarının Elçibey'e önce birçok vaatlerde bulunduğunu ancak bunların gerçekleştirilemediğini söyleyerek Batılıların da Azerbaycan'da milli bir iktidarın iş başına gelmesini istemediğini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir: "Türkiye, Azerbaycan ve Asya'daki Müslüman ülkeler bir ortak pazar kurar, münasebetlerini geliştirirlerse bu İslam Birliği'nin çekirdeği olur, onun için bu çekirdeği doğmadan kırmamız lazımdır. Öyleyse Türkiye ile Azerbaycan arasındaki münasebetleri keselim. Bunun için de Rusya ile anlaşalım, oradaki komünist solcu yapıdaki insanları işbaşına getirelim. Sakın ha bir İslam Birliği'nin çekirdeği kurulmasın, sakın ha Müslümanlar arasında yakın bir iş birliği doğmasın. İşte Amerika'nın Azerbaycan'daki politikası budur [...] Onun için de Türkiye'deki bu yöneticiler Elçibey'i mahvettiler, Azerbaycan'ı mahvettiler [...]" (http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201993%20necmettin_erbakanin_konusmalari_haziran.pdf, s. 226, (12.10.2020).

⁵¹ Erbakan bu seminerlerde dünyada adil düzenin kurulmasına hizmet edecek olan beş başlık üzerinde durmuştur. Bu hususlar başlıklar halinde aşağıdaki şekilde sıralanabilir: 1) Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulması, 2) Müslüman ülkeler Savunma İşbirliği Teşkilatı kurulması, 3) Müslüman Ülkeler Ortak Pazarı kurulması, 4) Müslüman ülkeler Ortak Para Birimine geçilmesi, 5) Müslüman Ülkeler Kültür İşbirliği Teşkilatı kurulması (Erbakan, Necmettin, 'Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyyatı, MG V Yayınları, Ankara 2013, Cilt 4, s. 39).

⁵² Kazan, Refah Gerçeği-2, s. 278.

⁵³ <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=videoGoster&videoID=659&name=kazakistan-cumhur-bk-yrd-erik-m-asanbayev-ile-g-r-me-20-21-aral-k-1992-cd-1>, (14.11.2020).

⁵⁴ Kazan, Refah Gerçeği-2, s. 278.

⁵⁵ Durmuş, Mustafa ve Yılmaz, Harun, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri", Aydın, Ayşegül; Balım, Çiğdem (der.) Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2012, s. 506.

ilişkilerin güçlenmesinde önemli bir rol oynama imkânı bulacaktır [...] Değerli milletvekilleri, Türk Cumhuriyetleri ve İslam ülkeleriyle ekonomik, ticarî, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için yürütülen faaliyetlere hız kazandırılacak; bu ülkelerle olan, işgücü, mal, hizmet ve sermaye dolaşımının kolaylaştırılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Türk Cumhuriyetlerinin, ekonomik yapılanma süreçlerine yapılan katkılar artırılarak sürdürülecek; ulaştırma, haberleşme ve enerji alanındaki iş birliği projelerine öncelik verilecektir. Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik ulusal politikalar için de Ekonomik İşbirliği Teşkilatının (ECO) ilave bir platform oluşturduğu dikkate alınarak, Teşkilatın faaliyetlerinin önümüzdeki dönemde daha da geliştirilmesine özel bir önem verilecektir.”⁵⁶

Erbakan hükûmet programında ayrıca Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki eğitim ilişkilerine özel bir önem atfedileceğini de aşağıdaki satırlarla dile getirmiştir:

“Türk Cumhuriyetleri ve akraba topluluklarla yürütülen eğitimde iş birliği ve buna dayalı projeler, daha etkin ve güçlü bir şekilde sürdürülecektir. Türk Cumhuriyetleri ve kardeş Müslüman ülke gençlerine daha çok kontenjan ayıran yükseköğrenim müesseseleri kurulması ve geliştirilmesine özel bir önem verilecektir.”⁵⁷

Erbakan 6 Temmuz 1996 tarihinde hükûmet programının müzakereleri esnasında da şahsiyetli bir dış politika izleneceğini belirterek Müslüman ve Türk Cumhuriyetleri ile münasebetlerin sözde değil özde geliştirileceğini duyurmuştur.⁵⁸ Erbakan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilere sadece hükûmet programında yer vermemiş kısa süren iktidarı döneminde bazı önemli icraatlara da imza atmıştır. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın liderliğinde Avrasya İslam Şurası kurulmuştur.⁵⁹ Diğer yandan 19 Aralık 1996 tarihinde Türk Cumhuriyetleri, yurtdışı Türkler ve İslam ülkeleriyle ilgili ekonomik ve kültürel ilişkilerin koordinasyonu görevi Devlet Bakanı Abdullah Gül'e tevdi edilmiştir.⁶⁰ Ayrıca Türkmenistan'a ders kitabı yardımının yanında Aşkabat Camisine bir buçuk milyon dolarlık bir yardım yapılmıştır. Bunların haricinde Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin tamiratının tamamlanması için mali destek sağlanarak Büyük Öğrenci Projesi kapsamında Türkiye'de okuyan yabancı uyruklu öğrencilerin burs miktarları arttırılmıştır.⁶¹

Erbakan 9 Aralık 1996 tarihli bütçe görüşmelerinde Büyük Öğrenci Projesi kapsamında Türk Cumhuriyetlerinden 10 bin öğrenci okuttuklarını, bu ülkelere milyar doların üzerinde kredi verdiklerinden, yatırımlar yaptıklarından ve Orta Asya'da üç üniversitenin hayata geçirildiğinden bahsetmiştir.⁶² Ayrıca Trabzon'da Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik bir Serbest Ticaret Bölgesi ile bir limanın kurulacağını dile getirmiştir.⁶³

⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 03.07.1996, B:70, O:1, s. 533.

⁵⁷ http://www.esam.org.tr/pdfiler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201996%20rp_ile_dyp_kolisyon_hukümet_i_protokolu.pdf, s. 13, (12.10.2020).

⁵⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 06.07.1996, B:72, O:2, s. 98.

⁵⁹ Avrasya İslam Şurası ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Orta Asya politikası hakkında ayrıntılı olarak bkz. Burak Gümüş, Diyanet İşleri Başkanlığının Orta Asya Politikası, (Der.) Fahri Türk, Türk Dış Politikasında Orta Asya ve orta Doğu 1991-2013, Ceren Yayıncılık, Edirne 2015, s.80-132.

⁶⁰ Aynı yerde, s. 279.

⁶¹ Aynı yerde.

⁶² TBMM Tutanak Dergisi, 09.12.1996, B:28, O:2, s. 118.

⁶³ Aynı yerde, s. 120.

Erbakan 21 Ağustos 1996 tarihinde yapmış olduğu basın toplantısında dünyanın yeni ekonomik merkezinin Asya'ya kaydığını söyleyerek Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)'nun önemine aşağıdaki şekilde vurgu yapmıştır:

“[...]doğumuzda da bilindiği gibi ECO ile iş birliği içerisindeyiz. ECO, 10 ülkeyi ihtiva etmektedir. Bunlar, Türkiye, İran, Pakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan, Afganistan ve Türkmenistan'dır. Bunların da nüfusu 336 milyondur ve yüzölçümleri 7 milyon 988 bin kilometrekaredir.”⁶⁴

Erbakan 19 Kasım 1996 tarihinde TBMM Grup Toplantısı'nda yapmış olduğu konuşmada ECO'yu etkin hale getirmenin öneminden bahsederek Türkmenistan lideri Saparmurad Niyazov Türkmenbaşı'nın Türkiye ile iş birliğine olan hevesini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“(Türkmenbaşı) Halis muhlis inançlı bir insan. Her şeyiyle kendisini bizimle bir gören bir insan. Aramızdaki münasebeti geliştirmek için çırpınan bir insan ve nasıl bundan önce 15 Eylül'de yapılmış olan toplantıda ECO'yu 1997 yılı için planlı, programlı hale getirmenin kararlarını aldıysak, o çerçeve içerisinde de Asya'daki cumhuriyetlerimiz ile inşallah iş birliklerimizi büyük bir gelişmeye tabi tutacağız. Türkmenistan o kadar samimi davranıyor ki, kendisinin sanayi bakanı bizim Malatyalı tekstil sanayicimiz Ahmet Bey'dir. Sanayi bakanını buradan almış. Diğer birçok insanları Türkiye'den almış. “Biz kardeşiz tabi beraber çalışacağız” diyor ve devletin en önemli kilit noktalarına dahi buradan insanlar koyuyor. Şu anda Türkmenistan'da 4 milyar dolarlık yatırım yapılmış bulunmaktadır. İplik fabrikaları çalışmaktadır ve kendisinde gördüğümüz çok güzel bir şuur şudur ki, dünyanın sayılı pamuk üreticisi bir ülkesidir, biz pamuğumuzu ya Pakistan'a, ya İran'a ya Bangladeş'e, ya da Türkiye'ye satıyoruz, başkasına satmayız diyor [...]”⁶⁵

Ancak yukarıda vurgulandığı üzere Erbakan'ın siyasal anlayışında İslam ülkelerini bir araya getirmek önemli olduğundan iktidara gelir gelmez İslam birliği yolunda önemli bir kilometre taşı teşkil eden D-8'in kuruluşunu gerçekleştirmiş ve 15 Haziran 1997 tarihinde ise sekiz ülke liderini İstanbul Çırağan Sarayı'nda buluşturarak İstanbul Deklarasyonu'nun imzalanmasına vesile olmuştur.⁶⁶ D-8 devam ettirilebilseydi bölgedeki bütün Müslüman devletleri bünyesine alabilecek bir yapıya kavuşturulabilecekti. Şöyle ki bu yapı önce D-60'lara ardından da D-160'lara dönüşebilecekti.⁶⁷ Ancak Müslüman oldukları halde D-8 oluşumu içinde yer almayan Orta Asya ülkelerinin durumu Türk siyasetinde Erbakan'ın politikalarına karşı ciddi bir eleştiri konusu olmuştur. Bu husus bilhassa Bülent Ecevit tarafından gündeme getirilmiştir.

Sonuç

Erbakan'ın SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya ülkelerini ziyaret etmesi, heyetler kurarak oradaki devlet erkânını İslam birliği fikrine ikna etmeye çalışması ve dönen küresel sömürü çarkının bir parçası olmamaları hususunda bölge yetkililerini uyarması, adil

⁶⁴ http://www.esam.org.tr/pdf/ler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201996%20basin_toplantisi.pdf, s. 13, (12.10.2020).

⁶⁵ http://www.esam.org.tr/pdf/ler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201997%20basbakan_necmettin_erbakani_n_tmm_grup_toplantisinde_yaptigi_konusmalar.pdf, s. 164, (12.10.2020).

⁶⁶ Kazan, Refah Gerçeği-2, s. 291.

⁶⁷ Gündoğan, Mete, Erbakan, Destek Yayınları, İstanbul 2019, s. 159.

olmayan küresel düzene karşı yeni bir dünyanın kuruluş çabaları olarak görülmelidir. Erbakan bir asra yakın bir süre sosyalist rejimin boyunduruğu altında kalmış olan Müslüman Türk Cumhuriyetlerinin kapitalist dünyaya eklememeleri yerine Türkiye tarafından güdülecek “şahsiyetli dış politika” sayesinde yeni bir dünyanın kurucuları arasında yer almaları gerektiğine inanmış ve bunu her platformda dile getirmiştir.

Erbakan açısından Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, İslam birliği davasının asla vaz geçilemeyecek ana unsurları arasında telakki edilmiştir. Sovyetlerin dağılmasını müteakiben Orta Asya’ya yaptığı geziler bu istikamette gösterdiği gayretin açık delili niteliğindedir. Türkiye’nin Türklük temelli yaklaşımının bölgede çeşitli sorunlara sebebiyet verebileceğinin bilincinde olan Refah Partisi lideri bu ülkelere İslam kardeşliği çerçevesinde yaklaşmaya gayret etmiştir.

Erbakan muhalefette olduğu yıllarda Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine kayıtsız kalmamış, gerek Sovyetlerin dağılması sonrası konuya ilişkin yaptığı basın toplantıları vasıtasıyla gerekse bölgeye yönelik organize ettiği geniş çaplı gezilerle bunu açıkça ortaya koymuştur. 1991 Genel Seçimleri sonrası TBMM’de temsil imkânı bulan Refah Partisi Genel Başkanı Erbakan, hükümetlerin Türk Cumhuriyetleri ile ilgili politikalarını eksik bulduğu için sert dille eleştirmiştir. Meclise girdikten sonra bizzat Orta Asya ülkelerine yaptığı ziyaretler vesilesiyle hayalini kurduğu İslam birliği düşüncesini bu ülkelerle paylaşmaktan çekinmemiş, hatta onları hararetle böyle bir birlikte yer almaya davet etmiştir.

Haziran 1996 Erbakan için, siyasal yaşamında başbakanlık döneminin başladığı tarihtir. Refah Partisi lideri göreve gelir gelmez 1990’lı yılların birikmiş ekonomik, sosyal ve güvenlik sorunlarını adeta kucağında bulmuştur. Türk siyasal hayatında Erbakan’ın icraatları yüzünden Refahyol hükümetine karşı oluşan menfi tavır hem söz konusu koalisyonun kısa ömürlü olmasına hem de Erbakan’ın dış politikada atmak istediği adımlara büyük ölçüde mani teşkil etmiştir. Kısa süren koalisyon⁶⁸ dönemi hasebiyle daha çok güvenlik ve ekonomi alanlarındaki sorunlarla cebelleşen Başbakan dış politikada Orta Asya ülkelerine pek zaman ayıramamıştır.

Birleşmeleri uğrunda nerede ise ömrünü harcadığı İslam ülkeleri, beklentilerin aksine birlikte hareket etme konusunda edilgen tavır takındıklarından, Erbakan bu amaca yönelik ilk nüveyi D-8 ülkeleriyle oluşturmaya gayret göstermiştir. Erbakan her ne kadar Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini D-8 oluşumuna dâhil etmemiş olsa da bu ülkeleri İslam birliğinin ikinci evresi olan D-60’lara katmayı kesinlikle planlamıştır. Ancak siyasal ömrü buna vefa etmemiştir.

⁶⁸ Kısa üren Koalisyon hükümeti ve son bulması hakkında bakınız: Kocabaş, Süleyman, Refahyol, Vatan Yayınları, İstanbul 1997, s. 400.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Doster, Barış, Erbakan'ın Dış politika Felsefesi ve Uygulamaları, Çakmak, Haydar (der.), "Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları", Doğu Kitabevi, İstanbul 2013.

Durmuş, Mustafa ve Yılmaz, Harun, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri", Aydın, Ayşegül; Balım, Çiğdem (der.) Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2012.

Ekrem, Erkin, Çin'in Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2011.

Erbakan, Necmettin, Davam, Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü, Ankara 2000.

Erbakan, Necmettin, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyesi, MGV Yayınları, Ankara 2013, Cilt 4.

Fuller, E. Graham, Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Ekşi Kitaplar, Ankara 2017.

Gaytancıoğlu, Kaan, "Bülent Ecevit'in Orta Asya ve Azerbaycan Politikası: "Ne Turancılık Ne Şovenlik Tek Hedef İş Birliği", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt:11, Sayı:1, 2020, s.17-55. (<https://www.esbadergisi.com/index.php/tr/sayilar/sutun-d-tr/sayi-20>) (27.01.2021).

Gorbatschow, S. Michail, Zurück dürfen wir nicht, Goldmann Verlag, Bremen 1987.

Burak Gümüş, Diyanet İşleri Başkanlığının Orta Asya Politikası, (Der.) Fahri Türk, Türk Dış Politikasında Orta Asya ve orta Doğu 1991-2013, Ceren Yayıncılık, Edirne 2015, s.80-132.

Gündoğan, Mete, Erbakan, Destek Yayınları, İstanbul 2019.

İnan Akif, Yörünge Dergisi, İstanbul 1993.

İsmayılov, Elnur ve Budak, Türkan, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası, Bilge Strateji 6 / 11 (Aralık 2014): 29-49.

Kazan, Şevket, Refah Gerçeği-2, Keşif Yayınları, Ankara 2002.

Kocabaş, Süleyman, Refah Yol, Vatan Yayınları, İstanbul 1997.

Uzgel, İlhan ve Yaramış, Volkan, Özal'dan Davutoğlu'na Türkiye'de Yeni Osmanlıcı Arayışlar, doğudan, sayı 16, Mart-Nisan 2010.

Yaş, Zeyrekli, Sedef, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel'in Rolü", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, 2013, s.1-28. (<https://www.esbadergisi.com/index.php/tr/sayilar/sutun-b-tr/sayi-7>, (27.01.2021).

Çevrimiçi Kaynaklar

http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201997%20basbakan_necmettin_erbakanin_tmm_grup_toplantisinde_yaptigi_konusmalar.pdf, s. 164, (12.10.2020).

http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201996%20basin_toplantisi.pdf, s. 13, (12.10.2020).

http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201996%20rp_ile_dyp_kolisyon_hukumeti_protokolu.pdf, s. 13, (12.10.2020).

http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201993%20necmettin_erbakanin_konusmalari_haziran.pdf, s. 226, (12.10.2020).

<https://www.youtube.com/watch?v=mPzgXTdVOVc>, (14.11.2020).

<http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=videoGoster&videoID=533&name=azerbaycan-ve-t-rkmen-stan-gez-s-cd-1n>, (14.11.2020).

<http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=videoGoster&videoID=659&name=kazakistan-cumhur-b-k-yrd-erik-m-asanbayev-ile-g-r-me-20-21-aral-k-1992-cd-1>, (14.11.2020).

http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201991%20secim_beyanamesi.pdf, (15.11.2020).

http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3%20RP/RP%201990%203_olagan_buyuk_kongresi_necmettin_erbakanin_konusmasi.pdf, (15.11.2020).

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi, 10.03.1992, B:46, O:1.
TBMM Tutanak Dergisi, 25.12.1991, B:20, O:1.
TBMM Tutanak Dergisi, 25.12.1992, B:52, O:2.
TBMM Tutanak Dergisi, 06.07.1996, B:72, O:2.
TBMM Tutanak Dergisi, 03.07.1996, B:70, O:1.
TBMM Tutanak Dergisi, 09.12.1996, B:28, O:2.

Gazeteler

Milli Gazete, 25-26 Kasım 1989.
Milli Gazete, 30-31 Aralık 1989.
Milli Gazete, 27-28 Ocak 1990.
Milli Gazete, 9-10 Haziran 1990.